

परिच्छेद एक परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

पाठ्यक्रममा तोकिएका विषयवस्तुहरू विद्यार्थीहरूको उमेर सामर्थ्य र अवश्यकता अनुसार कक्षाकोठामा सिकाइने कार्यलाई नै कक्षा शिक्षण भनिन्छ । कक्षाकोठामा पढ्न पठनपाठन कार्यको शिलशिलामा शिक्षक तथा विद्यार्थी दुवैले गर्ने कामलाई कक्षा शिक्षण क्रियाकलाप भन्ने गरिन्छ ।

कुनै पनि विषयवस्तुको उद्देश्य प्राप्त गराउन तोकिएको समयमा कक्षाकोठाभित्र विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्ने गराउने गरिन्छ । जस्तै सुनाई, बोलाई, पढाई लेखाई यसको साथ साथै शैक्षिक सामग्रीहरूको प्रदर्शन प्रयोग निर्माण जहाँ शिक्षक र विद्यार्थी दुवै सम्भव भएसम्म बाराबर सक्रिय भएर काम गर्दछन् भने त्यस्तो काम गराईलाई कक्षा शिक्षण क्रियाकलाप भन्ने गरेको पाइन्छ ।

विद्यार्थीहरूलाई कस्तो शिक्षादिने, विद्यार्थीहरूलाई कस्तो बनाउने भन्ने सम्बन्धमा कक्षा शिक्षण क्रियाकलापको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । एउटा विद्यार्थीलाई भविष्यमा समाज वा देशको अवस्था अनुसारको नागरिक बनाउनको लागि शिक्षकले के कस्तो क्रियाकलाप गर्ने गराउने विद्यार्थीहरूलाई कसरी त्यसमा सहभागि गराउने कक्षा कोठामा अनुशासन कायम गर्ने गराउने जस्ता प्रश्नहरूको उत्तर खोज्ने कुरामा पनि कक्षा शिक्षण क्रियाकलापको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको हुन्छ । विद्यार्थीहरूमा भएका डर, संकोचलाई हटाउन उभित्र रहेको शिपलाई बाहिर निकाल्न र एउटा असल नागरिकमा हुनु पर्ने आचरण पालना गराउन लगाउने जस्तो कार्य गर्न कक्षा शिक्षण क्रियाकलापले ज्यादै राम्रो पाठ सिकाउदछ ।

कक्षा शिक्षण क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन हाम्रो देशमा शिक्षा मन्त्रालय मार्फत र अन्य दात्री संघसंस्थाहरूले पनि विभिन्न सहयोगहरू गर्दै आएका छन् । जस्तै एशियाली विकास बैंकले २००९ सम्मका लागि कूल लागतमा ७५.९ प्रतिशत रकम ऋण स्वरूप सहयोग गरेका थिए । एशियाली बैंकले सो रकम अन्य प्रभावकारी तालिम पाठ्यक्रम निर्देशिका एवम् सामग्री विकास गर्ने र व्यावस्थपन एवम् शिक्षक तालिम सञ्चालन गर्नको लागि दिने भन्ने २०६६ को सम्म विकास शैक्षिक पत्रिकामा छापिएको थियो । यसैगरी आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजना भन्ने शिर्षकमा विश्व बैंक, डानिडा, युनिसेफ जाईका र नेपाल सरकारले रकम खर्च गरेको भनी शिक्षा विभागद्वारा गरिएका अध्ययनहरूको प्रतिवेदन २०६४,२०६५ मा छापिएको थियो ।

एशियाली विकास बैकले २००९ सम्मका लागि गरेको सहयोग जुन शिर्षकको लागि भनेर छुट्याइएको थियो अध्ययनको प्रतिवेदन अनुसार कहि प्रतिशत मात्र काम भएको छ भन्ने छ भने प्राथमिक शिक्षा परियोजनाको लागि भन्ने शिर्षकमा भने सेती परियोजनाको माध्यमबाट केही प्रभाकारी भएको शैक्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ । शिक्षामन्त्रालयले पाठ्यपुस्तकहरू छपाउने । शैक्षिक सामग्रीको निर्माण गर्न शिक्षकलाई तालिमको व्यावस्था गर्नको निम्ती सबैभन्दा बढी रकम विनियोजन गरेको हरेक आर्थिक वर्षको पाइन्छ । यसैगरी गैरसरकारी संघ संस्थाहरूले पनि समय समयमा शिक्षकहरूलाई तालिमको व्यावस्था गराउदै आएको छ । विदेशबाट आफ्नो पढाइको शिलशिलामा अनुसन्धान गर्नको निम्ती आएका विद्यार्थीहरूले पनि विद्यालयमा केहि क्रियाकलापहरू गराइ जानेवेलामा शैक्षिक सामग्री निम्न, निर्माण गर्नको निम्ती केहि रकम छाडेर जान्छन् तर ती रकमहरू सहिठाउमा प्रयोग नभई अन्य ठाउमा खर्च गरिएको पनि केहि विद्यालयका शिक्षक विद्यार्थीहरूको गुनासो सुन्न पाइन्छ ।

कक्षा शिक्षण क्रियाकलापलाई अभि सशक्त बनाउन शिक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट सेमिनार गोष्ठी, छलफल, बहस, शैक्षिक प्रतिवेदन शैक्षिक पत्रिकाहरूको पनि प्रकाशन गरिदै आएको पाइन्छ । शिक्षणलाई अभि मजबुत बनाउन शिक्षामन्त्रालयले रेडियो र टेलीभिज मार्फत पनि शिक्षण क्रियाकलापको प्रसारण गर्दै आएको छ । तर यसको सदुपयोग न शिक्षकले गरेको पाइन्छ नत विद्यार्थीहरूलेनै यसको कक्षशिक्षणमा कुनै किसिमको पनि प्रभावकारी भूमिका खेल्न नसकिएको सुन्नमा आएको पाइन्छ ।

माथि उल्लेखित कुराहरूका व्यवस्था विस्तार सम्बन्धित निकायहरूबाट गरिएको भनिए ता पनि यो एउटा प्रभावकारी मात्र भएको जनगुनासो सुन्न पाइन्छ । विभिन्न सञ्चार माध्यमहरूले बेला बेलामा यस सम्बन्धी सत्यतथ्य कुराहरू लयाउने गरेको पाइन्छ । दुर्गम जिलाहरूमा वर्तमान अवस्थामा पनि शिक्षकहरू कक्षाकोठामा नभएको गुनासो यदाकदा निरिक्षकहरूबाट सुन्न पाइन्छ । कति विद्यालयहरूमा विद्यार्थी कोठा बाहिर हुने कक्षा सञ्चालनको वेलामा कति विद्यालयमा शिक्षको अथवा कति विद्यालयहरूमा विद्यार्थी संख्या सुन्य रहेको पनि सञ्चार माध्यमले बताउने गरेको पाइन्छ । थुप्रै अमानविय घटनाहरूपनि कक्षा शिक्षण गर्ने काम भएको पाइन्छ जस्तै १ वर्ष अगाडि उपत्यकाकै कुनै विद्यालयमा विद्यार्थीलाई चर्पीमा थुनिएको थियो । यसका साथसाथै शारीरिक सजाय सुगम दुर्गम सबै जिल्लाहरूका विद्यालयहरूमा दिने गरे अभिभावकहरूको गुनासो सुन्न पाइन्छ ।

भन्ने गरिन्छ बालबालिकाहरूको दोस्रो घर विद्यालय हो तर यो भनाईको वास्तविक पालना भएको छैन । शिक्षा मन्त्रालयले विभिन्न शिक्षा नीति नियमवालीहरू बनाएता पनि शिक्षकहरूले आ-आफ्नौ तरिकाबाट कक्षा शिक्षण गरिरहेको अवस्था पाइन्छ । कसै शिक्षकले पनि शिक्षक निर्देशिका र विषयवस्तुको आवश्यकता अनुसारको शिषकलाप र प्रयोग गरेको पाइएको

छैन । विद्यार्थीहरूलाई क्रियाकलापमा सहभागी नगराई शिक्षक आफै सक्रिय भएर कक्षा शिक्षण सञ्चालन गर्ने आएको पाइन्छ । शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग भएको पनि पाइदैन अन्य विषय लगायत गणित र विज्ञान विषयको कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा अत्यन्तै हेल्चेर्काइ गरिएको पाइन्छ । शिक्षकहरूले विज्ञान र गणित विषयको पठन पाठन विना शैक्षिक क्रियाकलापको माध्यमबाट शिक्षण गरिरहेको पाइन्छ । जुन विषयहरूमा गणित र विज्ञान ७५ प्रतिशत शैक्षिकहरूले यी विषयहरूमा पनि व्याख्यात्मक विधिबाटै शिक्षण भैरहेको छ भन्ने विद्यार्थीहरूको गुनासो बाहिर आइरहेको पाइन्छ । यस्ता गुनासोहरूमा सम्बन्धित निकायहरूले ध्यान दिसकिरहेको अवस्था छैन ।

१.२ समस्याको कथन

कक्षा शिक्षण क्रियाकलापलाई प्रभावकारी बनाउन शिक्षा मन्त्रालय लगायत विभिन्न निकायहरू गैर सरकारी संघसंस्थाहरूले विभिन्न भूमिकाहरू निर्वाह गर्दै आएका पनि विभिन्न क्रियाकलापहरू गर्दै आएका पनि यसको सदुपयोग सहि तरिकाबाट भएको छैन ।

प्राथमिक तहको कक्षा ५ को अन्य विषय लगायत गणित तथा विज्ञान विषयको कक्षा शिक्षणमा कुनै पनि शैक्षिक क्रियाकलापको प्रयोग नगरी पठनपाठन गरिदै आएको विद्यार्थीहरूको गुनासो सुन्नमा आएको पाइन्छ । शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग पनि नभएको गुनासो यदाकता सुन्न सकिन्छ । कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा शिक्षा आफै धेरैभन्दा धेरै सक्रिय भएको पाइएको भनाई विद्यालय निरीक्षकहरूको रहेको छ । यसलाई अझ गहिरिएर अध्ययन गर्न निम्न बमोजिम प्रश्नहरू उल्लेख गरिएको छ ।

- (क) कक्षा शिक्षणमा कुन रूपले शिक्षण क्रियाकलाप सञ्चालित भइरहेको छ ?
- (ख) कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा को-को बढी रूपमा क्रिया हुँदा रहेछन् ?
- (ग) कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा ती व्यक्ति के कारणले बढि सक्रिय भएका छन् ?
- (घ) कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा किन शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गरिदैन ?
- (ङ) कक्षा शिक्षणमा क्रियाकलाप गर्दै पठनपाठन किन शिक्षकले गर्दैनन् ?
- (च) शिक्षकले शिक्षणमा विद्यार्थीहरूलाई क्रियाकलापमा किन सहभागी गराउदैनन् ?

यी माथि उल्लेखित प्रश्नहरूको जवाफ खोज्न यो अध्ययनको शिर्षक “कक्षा शिक्षण क्रियाकलाप” चयन गरिएको छ ।

१.३ अध्ययनको महत्त्व/औचित्य

सम्पूर्ण विषय लगायत विज्ञापन तथा गणित विषयको शिक्षण क्रियाकलाप अत्यधिक हेलचेक्राइवाट भएको पाइन्छ । कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा विज्ञान र गणित विषयमा विद्यार्थीहरूलाई धेरैभन्दा धेरै सहभागि गराउनु पर्ने भनि पाठ्यक्रममा भनिएको छ र सोही अनुसार शिक्षा निर्देशिकाको पनि निर्माण गरिएको छ तर यी कुराहरूको कार्यन्वयन र प्रयोग शिक्षकले गरेको पाइएको छैन । शैक्षिक नीति निर्देशनलाई शिक्षकहरूले पालना गरेको पाइदैन । यस्तो किसिमको कक्षा शिक्षण क्रियाकलाप रहिरहयो भने विद्यार्थीहरूको विद्यालयमा के सिक्छन् ? राष्ट्रको शैक्षिक उद्देश्य कसरी पुरागर्न सकिन्छ ? यसलाई चाडो भन्दा चाडो सुधार गर्न सकिएन भने यसले विकराल रूप लिन सक्छ । जसले २ करोड ५० लाख नेपालीहरूलाई अन्धकारमा विहिन हुन सक्ने छ । विद्यार्थीहरूले केही पनि गर्न सक्दैन शिद्धान्त विहिन हुनसक्छन् ।

कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा हुने यस्ता हेलचेक्राइहरूको उपचार समयमै हुनुपर्दछ जसको निम्ती यस अध्ययनको महत्त्व हुनेछ । यस अध्ययनले शैक्षिक क्षेत्रका अन्य व्यक्ति, सरकारी गैर सरकारी संघसंस्थाहरूलाई पनि यस अध्ययनले हाम्रा लगानिहरूको प्रयोग के कसरी भैरहेको छ भन्ने कुराको जानकारी लिन यस अध्ययनको महत्त्व हुनेछ ।

अभ्र स्पष्ट रूपमा यसको महत्त्वलाई निम्न बामोनिम उल्लेख गरिएको छ ।

(क) शिक्षा मन्त्रालयले कक्षा शिक्षणमा अनिवार्य रूपमा क्रियाकलाप गराउने र विद्यार्थीलाई क्रियाकलापमा सहभागि गराउने विद्यालयलाई निर्देशन दिन यस अध्ययनको महत्त्व हुनेछ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

यस अध्ययनको उद्देश्यनिम्न अनुसार हुने छ ।

(क) कक्षा शिक्षण क्रियाकलाप अवस्थाको स्थिति पहिचान गर्नु ।

(ख) कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा सुधार गर्नु पर्ने कुराको पहिचान गर्नु ।

१.५ अध्ययनको सिमाङ्कन

कुनै पनि अध्ययन गर्न सञ्चालन गर्नु पूर्व के कति क्षेत्रभित्र रहेर अध्ययन कार्य सञ्चालन गर्ने कुरा निश्चित गरिन्छ, जसलाई अध्ययनको सिमाङ्कन भनिन्छ । यस अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई उपलब्ध स्रोत, साधन र समयलाई मध्यनजर राख्दै निम्न लिखित सिमाभित्र रही सञ्चालन गरिएको छ ।

- (क) यो अध्ययन ललितपुर जिल्लाको ललितपुर उपमहानगरपालिकाभित्र रहेको पाटन चाकुपाटभित्र सञ्चालित १ वटा संस्थागत विद्यालयमा मात्र सिमित गरिएको छ ।
- (ख) यो अध्ययन प्रथमिक तहको प्रथमिक तहको कक्षा ५ को गणित र विज्ञान विषयका कक्षा शिक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा केन्द्रित हुनेछ ।
- (ग) यो अध्ययन प्राथमिकतहको कक्षा ५ को कक्षा शिक्षण क्रियाकलापमा मात्र सिमित रहनेछ ।
- (घ) अध्ययनको सूचना स्रोत साधनको रूपमा अध्ययनका लागि छनोट गरिएका विषयका विषय शिक्षक, प्रध्ययनध्यापक तथा उक्त कक्षाका विद्यार्थीहरू लिइएको थियो ।

१.६ शब्दावलीको परिभाषा

उ.मा.वि.	:	उच्च माध्यमिक विद्यालय
मा.वि.	:	माध्यमिक विद्यालय
प्रा.वि.	:	कक्षा १ देखि ५ लाई जनाइन्छ ।
प्र.अ.	:	प्रधानाध्यापक
सामुदायिक विद्यालय	:	नेपाल सरकारद्वारा नियमित रूपमा अनुदान पाउने गरी स्वीकृति प्राप्त
शिक्षकको क्रियाकलाप	:	शिक्षकले पाठ्यवस्तु विद्यार्थी समक्ष पुऱ्याउने क्रममा अपनाउने क्रियाकलाप
कक्षा शिक्षण	:	पाठ्यक्रमले निर्धारण गरेको विषयवस्तु कक्षाकोठा भित्र विद्यार्थीलाई सिकाउने कार्य
शिक्षक	:	पद्मकन्या विद्यालयका कक्षा-५ का गणित शिक्षक तथा हेरलड माध्यमिक विद्यालयका कक्षा-५ का गणित शिक्षक
लक्षित समूह	:	विद्यार्थी
शैक्षिक सामग्री	:	पाठको आवश्यकता अनुसार प्रयोगात्मक शिक्षण गर्ने साधन
पाठयोजना	:	कक्षा अध्यापन गर्न पाठअनुसार बनाइएको योजना जसको माध्यमबाट अध्ययन गर्न सरल र वैज्ञानिक हुन्छ ।

परिच्छेद दुई पूर्वसाहित्यको अध्ययन

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धानलाई पूर्णरूप दिन अनुसन्धानकर्ताले आफ्नो अध्ययनको उद्देश्यसँग मेलखाने साहित्यहरूको अध्ययन गर्नुपर्ने हुन्छ । “कक्षा शिक्षण क्रियाकलाप” अध्ययनको पूरा गर्न निम्न बमोजिम साहित्यहरूको अध्ययन गरिएको छ ।

२.१ सैद्धान्तिक अध्ययन

B.F. Skinner का अनुसार आफ्नो कार्यपरक सम्बन्ध प्रत्यावर्तन सिकाइका सिद्धान्तमा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप गर्दा शिक्षकले विद्यार्थीका केही निश्चित प्रक्रियाहरूलाई परिस्कृत गर्दै लगिन्छ, जसको परिणाम स्वरूप विद्यार्थीले आफ्नो सिकाइलाई निरन्तर रूपमा अगाडि बढाई रहन्छन् भन्ने कुरा बताएका छन् । हाम्रो जस्तो मुलुक जहाँ एउटै कक्षामा धेरै जना विद्यार्थी राखेर शिक्षण गर्नुपर्ने अवस्था छ । त्यहाँ प्रत्येक विद्यार्थीलाई उसका हरेक क्रियाकलापमा प्रशंसा एवम् पुरस्कार प्रदान गर्न गाह्रो हुने हुँदा यस्तो अवस्थामा सिकनरले उपयुक्त शैक्षिक गर्दा बालबालिकाले सजिलै बुझ्ने र सिकेका कुरा लामो समयसम्म स्मरण हुने हुँदा यसलाई आवश्यक अनुसार दैनिक प्रयोग गर्नुपर्ने धारणा उनको रहेको छ । उनले यस सिद्धान्तलाई नयाँ नयाँ कुरा सिक्नका लागि नयाँ र प्रचलित सिद्धान्तका रूपमा लिएका छन् ।

कोहलरको अनुसार जब कुनै व्यक्तिलाई समस्या आइपुग्छ । उक्त समस्या समाधानका लागि उसले गम्भिर भएर सोच्ने, बीचार गर्ने, तर्क वितर्क गर्ने आदि विकल्प मध्ये उचित विकल्पको छनौट र प्रयोग गरी तत्काल समस्याको समाधान निकाल्छ । यसले के दृष्टि गर्छ भने व्यक्तिले कुनै पनि कुरा अन्तर्दृष्टिले माध्यमद्वारा सिकछ ।

कोहलरको धारणा अनुसार कक्षा कोठामा शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप गर्दा बालबालिकालाई नै समस्याको पहिचान गर्न लगाई उनीहरू स्वयम्लै समाधान खोज्न लगाइन्छ । अन्तर्दृष्टि सिकाइको माध्यमबाट गणित र सङ्गित जस्ता विषय सिक्न अत्यन्तै सजिलो हुन्छ । गणितका सूत्र याद गर्न, ज्यामितीको त्रिभुज, चतुर्भुज, वर्ग आदिको सचित्र व्याख्या गर्न यसको प्रयोग ज्यादै उपयोगी हुने कुरामा उनी विश्वस्त छन् ।

प्रगतीवादका अनुसार बालबालिका स्वयम्लै प्रत्यक्ष अवलोकनमा सहभागी गराएर “गरेर सिक्ने” अवसर दिनुपर्छ भन्ने धारणा प्लेटोको रहेको छ । उनीहरूले आफ्ना जीवनमा घट्टेका घटना देखे सुनेका कुरा, अनुभव, बीचार आदिबाट थुप्रै कुराहरू सिकेका हुन्छन् । त्यसैले उनीहरूलाई बुझ्नको लागि एक प्राकृतिक प्राणीको रूपमा हेर्नुपर्छ । रुसोको अनुसार बालकलाई

असल नागरिक बनाउने हो भने डर र त्रास नदिई बालमैत्री वातावरणको सृजना गरिदिनुपर्छ । उनी भन्छन्, बालक स्वयं उत्तम ग्रन्थ हो, जसको प्रत्येक पाना पढ्न आवश्यक छ । यसको अर्थ हो बालकका व्यक्तिगत विभिन्नता अनुसार स्वतन्त्र प्रकृतिको शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप हुनुपर्छ । वार्तालाप, चित्रकला, संगीत र खेलबाट सिकाइको लागि प्राकृतिक वातावरण तयार पार्नुपर्छ । उनले Plasures नामक आफ्नो पुस्तकमा यो भनेका छन् “बालकलाई प्रकृतिको काखमा राखिदेउ, ऊ आफै सिक्छ ।” उनका अनुसार “मानिस स्वभावैले असल हुन्छ तर उसलाई समाजले दुसित पाछै ।” प्रकृतिको काखमा बालकको स्वभाव र रुचि अनुकूल शिक्षा दिनुपर्छ भन्ने उनको बीचार थियो ।

जोनडिवेका अनुसार “अनुभवहरूको पून निर्माण नै शिक्षा हो । शिक्षा आफै जीवन हो । सत्य सधै निर्माणाधिन हुन्छ । सो अनुभवबाट सिकाई हुन्छ ।” उनी विद्यालयलाई समाजको सानो रूप ठान्छन् । उनकै शब्दमा सिकाइ व्यक्तिको गति, क्रियाकलाप र अनुभवबाट सुरु हुन्छ । शिक्षण सिकाइ विधिमा प्रयोगात्मक विधि तथा परियोजना विधि नै सर्वोत्तम विधि हो (सापकोटा, २०६०) ।

प्रगतीवादी दार्शनिकहरू कोमोनियस, पेस्तालोजी, विलियम जेम्स, जोन डिवे लगायत महान् व्यक्तिहरूले शिक्षा बालकेन्द्रित हुनुपर्छ, सिकाई जर्जजस्ती नभई बालबालिकाको रुचीसँग सम्बन्धित हुनुपर्छ, शिक्षा मौखिक सिकाइको सट्टा प्रत्यक्ष अवलोकनमा आधारित हुनुपर्छ भन्ने बीचार व्यक्त गरेका छन् । जुनकुरा प्रा.वि. तहका बालबालिकालाई गणित विषय शिक्षण गर्दा महत्त्वपूर्ण हुन्छ ।

अर्याल, (२०६७) का अनुसार “बालविकास कार्यक्रमको कार्यान्वयन अवस्था र चुनौति” सम्बन्धी लेखमा बालशिक्षाको वर्तमान नेपालको अवस्था, पाठ्यक्रम कार्यान्वयनमा देखिएका चुनौती एवम् शैक्षिक सामग्रीको प्रयोगसम्बन्धी विभिन्न पक्षहरू समावेश गरिएको छ । जहाँ सिकाई क्रियाकलाप बालकेन्द्रित हुनुपर्ने, यस तहमा बालबालिका जिज्ञासु हुनाले विभिन्न खेलको माध्यमबाट ज्ञानको विकास गराउनु पर्ने साथै विषयवस्तु सुहाउँदो शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

गणित विषयको शिक्षक निर्देशिका २०६४ मा पाठ्यक्रममा दिएका विषयवस्तुको अध्यापन गराउँदा अपनाउनु पर्ने विधि, तरिका र विषयवस्तु अनुसारका उपयुक्त शैक्षिक सामग्रीको संकलन, निर्माण र प्रयोग कसरी गर्ने, एक पटक प्रयोगमा आएको शैक्षिक सामग्रीलाई कसरी संरक्षण गरेर राख्ने आदि कुरालाई सरल र स्पष्ट तरिकाले व्याख्या गरिएको छ । यसले विद्यार्थी केन्द्रित र क्रियाकलापमुखी विधिलाई जोड दिएको छ ।

शिक्षा विभागले प्रतिवेदन २०६३ (सेरिड) ले 'विषयगत कक्षा अवलोकन र शैक्षिक सामग्रीको अध्ययन' सम्बन्धमा गरेका एक अध्ययनमा समग्र देशलाई हिमाल, पहाड र तराई ३ भागमा विभाजन गरी देशव्यापी रूपमा अध्ययन गरेको थियो । जसका उद्देश्यहरू निम्न थिए :

१. कक्षाकोठामा शैक्षिक सामग्रीको उपलब्धता, प्रयोग र प्रभावकारिता सम्बन्धी लेखाजोखा गर्नु,
२. शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग सम्बन्धमा शिक्षक तालिमको प्रभाव निश्चित गर्नु ।
३. प्रा.वि. तहको कक्षाकोठा व्यवस्थापनको स्थिति पत्ता लगाउनु ।

यो अध्ययन विशेष गरी देशभर संचालित प्रा.वि. तहमा केन्द्रित थियो । देशभर संचालित संस्थागत र सामुदायिक विद्यालयलाई एकै ठाउँमा समेटेर गरेको अध्ययनमा अध्ययनकर्ताले कक्षा अवलोकन, अन्तर्वार्ता आदिको माध्यमबाट प्रतिनिधिको स्रोतव्यक्ति, प्रधानाध्यापक, शिक्षक, जि.शि.अ. अभिभावकबाट सूचना सङ्कलन गरेको पाइयो ।

यस प्रतिवेदनलाई अध्ययन गर्दा नेपालका अधिकांश ठाउँ दुर्गम पहाडी र हिमाली जिल्लामा शैक्षिक सामग्रीको रूपमा पाठ्यपुस्तकलाई नै लिएको र कतिपय विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक समेत नभएको अवस्थामा शिक्षक स्वयम् अलमल्लमा परेको तथ्य यस अध्ययनको रहेको छ ।

कक्षा अवलोकनका क्रमा अधिकांश विद्यालयमा शैक्षिक साग्री नै उपलब्ध नभएको र उपलब्ध भएको विद्यालयमा पनि शिक्षकले दैनिक प्रयोगमा आउने सामग्री बाहेक अन्य शैक्षिक सामग्रीको त्यति प्राथमिकता नदिएको कारणले अबै पनि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग उचित र प्रभावकारी तरिकाले नहुँदा शैक्षिक उपलब्धि बढ्न नसकेको निष्कर्ष यस अध्ययनको रहेको पाइन्छ ।

आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा परियोजनाले १९९८ मा कक्षा ५ का विद्यार्थीहरूको उपलब्धिमा नयाँ पाठ्यक्रमको प्रभाव सम्बन्धमा एउटा अध्ययन सम्पन्न गरेको थियो । जसमा कक्षा ५ को विद्यार्थीहरूको ५ वटा मुख्य विषयहरू नेपाली, अंग्रेजी, गणित, सामाजिक र विज्ञानमा उपलब्धि मापन गर्ने र पाठसामग्री तथा विद्यार्थीहरूको सिकाइ उपलब्धिको गुणस्तर वृद्धिको लागि उपायहरू खोप गर्ने मुख्य उद्देश्य राखिएको थियो ।

John Dewey (1992) ले शिक्षण सिकाइ क्रियाकलाप सम्बन्धी निम्न धारणा राखेका छन् "That hands the earns the eyes infect the whole body should be cartelied for learning growth" त्यसैले हरेक बालबालिकालाई सिकाइ वातावरणमा समावेश गर्न समस्या दिनुपर्छ र समस्याप्रति शैक्षिक क्रियाकलाप निर्माण गर्न सक्ने अवसर प्रदान गर्नु पर्छ, जसले गर्दा शिक्षण सिकाइ बढी प्रभावकारी र रुचिकर हुन्छ ।

आदर्शवादीहरूले जुनसुकै विषयको शिक्षण सिकाई क्रियाकलापको प्रभावकारिता शिक्षको विवेकमा सुम्पेका छन् । आदर्शवादी सुकरातले प्रश्नोत्तर विधि र छलफल विधिद्वारा शिक्षणलाई अगाडि बढाउनुपर्दछ भनेका छन् भने उनका शिष्य प्लेटोले वादविवादलाई शैक्षिक प्रक्रियाका रूपमा सिफारिस गरेका छन् । हेगलले तार्किक विधिद्वारा उपयुक्त शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप हुने कुरामा जोड दिएका छन् (सिंह, २०६५) ।

प्रसिद्ध प्रयोजनवादी दार्शनिक जोनडिवेले प्रयोजनवादी शैक्षिक प्रक्रियालाई आफ्नो प्रकारको हुने बताएका छन् । उनका अनुसार यस शैक्षिक प्रक्रियाभित्र बालक अपरिपक्व अविकसित प्राणी हो र उसलाई परिपक्व र अनुभवी युवकहरूले समाजमा सामाजिक लक्ष्य, मूल्य मान्यताका आधारमा अधि बढाइरहेका हुन्छन् । त्यसैले यिनै तत्वहरूका बीचको अन्तरक्रिया नै शैक्षिक प्रक्रिया हो उनका सिद्धान्तको केन्द्रबिन्दु रहेको विधि Project method हो । यस विधिमा विद्यार्थीको उद्देश्य चाख र उपयोगिताका आधारमा गरेर सिक्नेमा केन्द्रित हुनुपर्दछ (शर्मा, २०६५) ।

यथार्थवादी दर्शन अनुसार जुनसुकै शिक्षण क्रियाकलापमा प्रत्यक्ष अवलोकन हुन आवश्यक हुन्छ । विद्यालयका कक्षा शिक्षणमा एकातिर इन्द्रियहरूको प्रयोग गरिन्छ भने अर्कोतिर प्रत्यक्ष अवलोकनद्वारा शिक्षण गरिन्छ । यस कक्षा शिक्षणमा वस्तुगत ज्ञानका लागि रचिएका विषयवस्तुको प्रस्तुती गरे पनि ती विषयवस्तुहरूको प्रत्यक्ष अवलोकन वा साक्षत्कार गराइन्छ । यथार्थवादीहरू इन्द्रियज्ञानलाई बढी जोड दिने भएकाले कक्षा शिक्षणमा विद्यार्थी सामु विषयवस्तुको अवलोकन गराइन्छ । यस्तो कक्षा शिक्षणमा अगमन विधिको प्रयोग गरिन्छ, विषयवस्तुलाई अवलोकन गराइन्छ विद्यार्थी त्यस विषयवस्तुलाई देखेर, सुनेर वा अनुभव गरेर त्यस वस्तुबाट जनकारी प्राप्त गर्दछन् । यसको अतिरिक्त यथार्थवादी कक्षा शिक्षणमा प्रदर्शन विधि, प्रयोगात्मक विधि, छलफल, वादविवाद विधिहरू पनि आवश्यकता अनुसार प्रयोग गरिन्छ । कुनै विषयवस्तु सिकाउदा विद्यार्थीको इन्द्रियहरूलाई सजग गराउनुका साथै उसको आत्मालाई सक्रिय बनाइन्छ । त्यसपछि विद्यार्थीमा विषयवस्तुप्रति रुचि जागृ, र शिक्षण सिकाइ प्रभावकारी हुन्छ भन्ने विश्वास यथार्थवादी दर्शनको छ (सिंह, २०६५) ।

उत्तर आधुनिकवादी दृष्टिकोण अनुसार कुनै नियम निर्माण गर्नुपूर्व कार्य सम्पादन गरिन्छ र तत्पश्चात् प्राप्त अनुभवको आधारमा नियम निर्माण गर्नुपर्दछ । यस दृष्टिकोणको आधारमा विद्यार्थीहरूलाई कक्षाकोठामा विषयवस्तुको शिक्षण गर्दा पहिला कुनै पनि विषयवस्तुमा छलफलबाट अगाडि बढ्न प्रेरित गर्दछ । जसले शिक्षण सिकाई प्रभावकारी हुन्छ (Nicholls, 2009) ।

२.२ सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन

Print, (1993) Curriculum Development and Design (2nd edu) मा शिक्षण क्रियाकलापलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी प्रभावकारी शिक्षण सिकाई क्रियाकलाप गर्न सकिन्छ भनेका छन् ।

वर्णात्मक शिक्षण

यस प्रकारको शिक्षणमा पुस्तक, व्यक्ति, शिक्षण, रेडियो, टेलिभिजन इत्यादिबाट सिकारुमा सूचना तथा जानकारीहरू प्रदान गर्न सकिन्छ । कक्षाकोठामा वर्णनात्मक शिक्षणका रूपमा प्रवचन प्रदर्शन, पढाई लेखाई क्रियाकलाप तथा श्रव्य दृश्य प्रस्तुतीहरू गरिन्छन् ।

अन्तरक्रियात्मक शिक्षण

शिक्षक र विद्यार्थी दुवैको सहभागिता र अन्तरक्रियालाई प्रोत्साहन गरिन्छ । प्रश्नोत्तर, छलफल, प्रदर्शनी जस्ता प्रक्रियाहरू अपनाइन्छ ।

साना समूह

कक्षालाई साना साना समूहमा विभाजन गरी कुनै विषयमा छलफल र प्रयोगात्मक कार्य गर्ने जस्ता प्रक्रियाद्वारा शिक्षण क्रियाकलाप गरिन्छ ।

खोज समस्या समाधान

यस्तो शिक्षणमा सिकाइलाई वक्तगत वा समूहगत रूपमा कुनै विषयमा खोज गरी समस्या समाधान गर्न लगाइन्छ ।

सान्दर्भिक साहित्यको पुनरावलोकन गर्ने क्रममा विभिन्न लेख, रचनाहरूको अध्ययन गर्ने शिलशिलामा गणित शिक्षणमा प्रभावकारीता ल्याउने केही उपाय भन्ने शिर्षकमा मोहनदेव भट्टले लेख्नुभएको लेखमा हाम्रो सन्दर्भमा भौगोलिक विकटता, शिक्षाको लागि कम सरकारी लगानी, पाठ्यपुस्तक सम्बन्धी समस्याहरू दक्ष तथा तालिम प्राप्त शिक्षकको कमि जस्ता समस्याले गर्दा प्रभावकारी शिक्षण हुन सकेको छैन । Mathematics is nothing but just a game भन्ने भावनाको विकास गराउन नसक्दा आज गणितको विषयवस्तु प्रस्तुतिकरण What, How, Why भन्ने तीन प्रश्नको उत्तर दिनु अति आवश्यक हुन्छ, भन्ने कुरामा जोड दिइएको छ । राम्रो तालिम विषयक गोष्ठी (CERD) का अनुसार निम्न माध्यमिक तहका यस अध्ययनसग मिल्ने शोधपत्र नभएपनि प्राथमिक तहमा विद्यार्थी उपलब्धि उच्च पार्नको निम्ति राम्रो तालिम विषयक गोष्ठीले पनि तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकबीच शिक्षण क्रियाकलाप सम्बन्धमा तुलना गरेको छ ।

यो सेमिनार प्राथमिक विद्यालयका शिक्षकहरूमा सिमित थियो । प्राथमिक विद्यार्थीहरूको उपलब्धि उच्च पार्नको निम्ति विशेष किसिमको तालिम दिनु आवश्यक छ भन्ने निष्कर्षमा पुगेको थियो । यस सेमिनारको निष्कर्ष अनुसार तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले मूल्यांकनका साधनहरू कुशल तरिकाले प्रयोग गर्ने गर्दछन् । यस गोष्ठीले वास्तवमा तालिम प्राप्त र अप्राप्त शिक्षकबीचको भिन्नतालाई दर्शाएको छ तर नेपालमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले आफूले सिकेको सीपलाई पनि प्रदर्शन गर्दैनन् । अर्कोतर्फ पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्ने शिक्षक पनि कमै मात्रामा भेटिन्छन् । एउटै शिक्षकले ५, ७ वटा कक्षा अध्यापन गर्नु पर्ने भएकोले पाठयोजना बनाएर शिक्षण गर्नु पनि असम्भव छ । वास्तवमा तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले मनोविज्ञानसम्बन्धी ज्ञान हासिल गरेको हुन्छ । यदि तालिम प्राप्त शिक्षकहरूले तालिममा सिकेको सीपलाई प्रदर्शन गरेर अध्यापन गरेको खण्डमा अवश्य पनि विद्यार्थी उपलब्धि उच्च पार्न सकिन्छ । काठमाडौं शिक्षा क्याम्पस रामशाहपथ काठमाडौंद्वारा प्रकाशित “अभ्यास शिक्षण निर्देशन एवं प्रयोग २०५५” को अध्ययन गरिएको छ । उक्त पुस्तकमा कक्षाशिक्षण गर्दा अपनाउनु पर्ने गतिविधिको बारेमा उल्लेख गरिएको छ । जुन कुराहरू मेरो अध्ययनसँग मेल खान गएकोले अध्ययन गरिएको छ ।

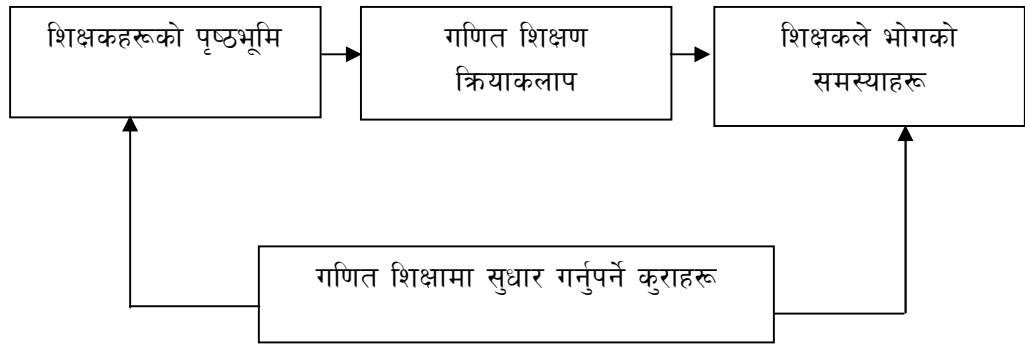
नेपाल सरकार शिक्षा मन्त्रालय पाठ्यक्रम विकास केन्द्र सानोठिमी भक्तपुरद्वारा प्रकाशित “शिक्षक निर्देशिका मेरो गणित कक्षा १ देखि ५ २०५३” को अध्ययन गरिएको थियो । उक्त निर्देशिकामा क्रियाकलापसम्बन्धी उल्लेख गरिएको छ जसले मेरो अध्ययनलाई सहयोग मिल्ने भएकोले अध्ययन गरिएको छ ।

पैरवी प्रकाशन रामशाहपथ काठमाडौं “पाठ्यक्रम र मूल्यांकन प्रश्नोत्तर” को अध्ययन गरिएको थियो । उक्त पुस्तकमा कक्षाशिक्षण भनेको के हो ? भन्ने कुराको उल्लेख गरिएको छ । जसले मेरो अध्ययनलाई सहयोग पुग्ने भएकोले अध्ययन गरिएको हो ।

प्रा. स्वयंप्रकाश जवरा चन्द्रवहादुर श्रेष्ठ किरण राम रञ्जितकार “शैक्षणिक मूल्यांकन कक्षा १२” विद्यार्थी पुस्तक भण्डार प्रकाशक उक्त पुस्तकमा विद्यार्थीको सुनाई तथा बोलाई साथै कक्षा अवलोकन गर्न सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ जसले मेरो अध्ययनको उद्देश्यलाई पूरा गर्न सहयोग पुग्ने भएकोले सो पुस्तकको अध्ययन गरिएको हो ।

२.३ अवधारणात्मक ढाँचा

कुनै पनि अध्ययनलाई प्रभावकारी ढंगले अगाडि बढाउन त्यस अध्ययनसँग सम्बन्धित विषयवस्तुलाई समेटेर चित्रात्मक रूपमा ढाँचा प्रस्तुत गरेमा अध्ययनको अवधारणा प्रष्ट हुन जान्छ । यसले हरेक अध्ययनको निश्चित आधारहरू प्रदान गर्छ । त्यसको लागि अवधारणात्मक ढाँचा निर्माण गर्न आवश्यक मानिन्छ । अध्ययनको अवधारणात्मक ढाँचाले अनुसन्धान कार्य सफलतापूर्वक सम्पन्न गर्न सहयोग गर्दछ । यस अध्ययनको लागि निम्न अवधारणात्मक ढाँचा उल्लेख गरिएको छ

यसरी उल्लेख गरिएको ढाँचा अनुसार कक्षा ५ मा शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको पृष्ठभूमि, गणित शिक्षण क्रियाकलाप र शिक्षकहरूले भोग्नु परेको समस्याहरू पहिचान गरी गणित शिक्षामा सुधार गर्नुपर्ने कुराहरू सहित निष्कर्षमा पुगिनेछ ।

परिच्छेद तीन अध्ययनको विधि

कुनै पनि अध्ययन अनुसन्धान कार्यलाई व्यवस्थित प्रभावकारी र सहज रूपमा सु-सम्पन्न गर्नको लागि निश्चित तरिका वा प्रक्रिया अपनाइन्छ । जसलाई अध्ययन विधि भनिन्छ । अनुसन्धान नयाँ ज्ञान प्राप्त गर्ने व्यवस्थित कार्य हो उद्देश्य हासिल गर्न र समस्याको समाधान गर्ने उद्देश्यबाट गरिने ज्ञानको खोजी नै अनुसन्धान हो । अध्ययन कार्यलाई व्यवस्थित र सरद रूपमा सम्पन्न गर्नका लागि अध्ययन विधिहरू पूर्व निर्धारित गर्नुपर्छ । तसर्थ कुनै पनि अनुसन्धान कार्यलाई सम्पन्न गर्नका विषयवस्तुको प्रकृति अनुसार उद्देश्य प्राप्त हुने गी विभिन्न तरिकाहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसलाई नै विधि भनिन्छ भनिन्छ ।

३.१ नमूना छनौट

यस अध्ययन कार्यका लागि काठमाडौं उपत्यकामा पर्ने २ वटा विद्यालयहरूलाई उद्देश्यात्मक नमूना छनौट विधिबाट छनौट गरिएको थियो । नमूना छनौट अन्तर्गतका विभिन्न तत्वको वा अनुसन्धान पक्षको निम्नानुसार छनौट गरिएको थियो ।

३.१.१ क्षेत्र छनौट

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नको लागि मध्यमाञ्चल विकास क्षेत्रअन्तर्गत वागमति अञ्चलमा पर्ने काठमाडौं उपत्यका आफूलाई घरपायक पर्ने भएकोले स्वतः छनौट पद्धतिद्वारा छनौट गरिएको थियो ।

३.१.२ विद्यालयको छनौट

यस अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नको लागि काठमाडौं उपत्यकाका माध्यमिक विद्यालय उद्देश्यात्मक विधिद्वारा २ वटा विद्यालयलाई नमूनाको रूपा छनौट गरिएको थियो ।

३.१.३ गणित शिक्षण विषयको छनौट

गणित शिक्षण विषयको छनौट विद्यार्थीले अध्ययन गर्ने सबै विषयहरूभन्दा गणित विषय गाह्रो विषय हो र यो हरक्षणमा प्रयोग हुने विषय पनि हो । यसको अध्ययन गर्ने क्रममा के कसरी भएको छ भनेर बुझ्नको लागि गणित शिक्षण विषयको छनौट निर्णयात्मक नमूना छनौट विधिद्वारा छनौट गरिएको थियो ।

३.२ साधन निर्माण

यो अध्ययन खासगरी शिक्षण क्रियाकलापको अवस्था पहिचान गर्ने हुनले प्रत्यक्ष अवलोकनलाई नै प्रमुख साधनका रूपमा प्रयोग गरिएको थियो । अवलोकन कार्य गर्नको लागि

सानो निर्देशिका तयार परिने छ र सो निर्देशिका अनुसार नै कक्षा शिक्षण क्रियाकलापहरूमा हुने गरेको क्रियाकलापहरूको सम्पूर्ण अवस्थाको अभिलेख राखिएको थियो ।

३.२.१ शिक्षक अन्तरवार्ता प्रश्नावली

अवलोकन पक्षहरू शिक्षकसँग उनीहरूको अवस्था समस्याहरूबारे छलफल गरी शिक्षण सहयोगका लागि आवश्यक सूचना संकलन गरिएको थियो । यसको लागि अन्तरवार्ता प्रश्न तयार पारिएको थियो । (हेर्नुहोस् अनुसूची-१)

३.२.२ कक्षा-५ को गणित शिक्षणको प्रत्यक्ष अवलोकन

कक्षा शिक्षणको समयमा स्वयम् आफू पनि विद्यार्थीको रूपमा सहभागि भै शिक्षकले गरेका शिक्षण क्रियाकलाप प्रत्यक्ष रूपमा अवलोकन गरिएको थियो । (हेर्नुहोस् अनुसूची-२)

३.२.३ छोटो गरिएका विद्यार्थीसँग अन्तर्वार्ता प्रश्नावली

विद्यार्थीहरूसँग सम्बन्धित विषय अध्यापन गराउने शिक्षकका शिक्षण क्रियाकलाप बारे खुल्ला अन्तर्वार्ताको माध्यमबाट सूचना संकलन गरिएको थियो । (हेर्नुहोस् अनुसूची-३)

३.३ सूचना संकलन प्रक्रिया

उपरोक्त साधनहरू प्रयोग गर्नको लागि विद्यालय प्रशासन प्रधानाध्यापक, विद्यार्थीसँग एवम् शिक्षहरूसँग अनुमति लिई सूचना संकलन गरिएको थियो ।

परिच्छेद चार
तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या

कुनै पनि अनुसन्धान कार्यको लागि तथ्याङ्क सङ्कलन गरिसके पछि ती सूचना वा तथ्याङ्कको विश्लेषण र व्याख्या गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अध्ययनमा कक्षा-५ को गणित शिक्षकहरूको शैक्षिक योग्यता सेवा अनुभव तालिम र कक्षा शिक्षण योजना निर्माण, तयारी र प्रयोग, कक्षामा गरेका शिक्षण क्रियाकलापहरू र गणित शिक्षण गर्दा गणित शिक्षकले भोग्नु परेका समस्यासँग सम्बन्धी अध्ययन गर्ने यस अध्ययनको मुख्य उद्देश्य रहेको थियो । यी उद्देश्यहरूको आधारमा सङ्कलन गरिएको सूचना वा तथ्याङ्कहरूलाई साङ्केतिकरण, सामुहिकरण, वर्गीकरण र विश्लेषण गरी निम्नानुसार व्याख्या गरिएको थियो ।

४.१ गणित शिक्षकहरूको शैक्षिक पृष्ठभूमि र तयारीको अवस्था

कक्षा-५ मा गणित शिक्षण गर्ने शिक्षकहरूको शैक्षिक पृष्ठभूमि र तयारीको अवस्था निम्नानुसार प्राप्त भएका थिए :-

तालिका नं. ४.१

शिक्षकहरूको शैक्षिक पृष्ठभूमि तथा कक्षा शिक्षण तयारी विवरण

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	शैक्षिक योग्यता	शिक्षण अनुभव	सेवाको किसिम	कक्षा शिक्षण योजना	स्थायी ठेगाना	विद्यालय	उमेर	तालिम
१	(क) छनोटमा परेका शिक्षक	वि.ए.र वि.एड	१८ वर्ष	प्राथमिक तहमा स्थायी	नबनाएको	भापा जिल्ला, शरणामती	श्री पढ्दम कन्या उ.मा.वि	३ वर्ष	TPD
२	(ख) छनोटमा परेका शिक्षक	बी.एस.सी. /बी.एड.	६ वर्ष	अस्थायी	नबनाएको	हेरलड मा.वि.	हेरलड मा.वि.	२७ वर्ष	छैन

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६८ ।

माथि उल्लेखित तालिका नं. ४.१ अनुसार कक्षा-५ मा गणित विषयको शिक्षण गर्ने शिक्षकहरू शैक्षिक योग्यता प्राथमिक तहमा आवश्यक पर्ने योग्यता भन्दा बढी नै देखिएको छ । एकजना शिक्षकको कार्य अनुभव १८ वर्ष रहेको पाइयो भने अर्काको ६ वटै कार्यअनुभव रहेको पाइयो । एक जना वा (क) शिक्षक प्रा.वि. तहमा स्थायी रहेको पाइयो भने अर्का शिक्षक अस्थायी रहेको पाइयो । दुवै शिक्षकको शैक्षिक योग्यता भने आवश्यक भन्दा बढी नै देखियो । (क) शिक्षकको स्थायी ठेगाना भापा जिल्ला शरणामति रहेको पाइयो भने (ख) शिक्षक विदेशी

दार्जीलिङ्ग जिल्लामा स्थायी बसोबास गरेको पाइयो । यसैगरी जिल्लामा स्थायी बसोबास गरेको पाइयो । यसैगरी (क) शिक्षक संस्थागत विद्यालयका शिक्षक हो भन्ने माथि उल्लेखित तालिका बाट थाहा पाइयो । (क) शिक्षकको उमेर ३६ वर्ष रहेको छ भने (ख) शिक्षकको उमेर २७ वर्ष रहेको पाइयो । (क) शिक्षकले छोटो १ हप्ते २ हप्ते तालिम तालिम जस्तै (TPD) तालिम लिएको पाइयो भने (ख) शिक्षकले कुनै पनि तालिम लिएको पाइएन । तालिका अनुसार दुवै शिक्षक पुरुष रहेको पाइयो । दुवै शिक्षकले कक्षा शिक्षण तयारी नगरी पढाउँदै आएको वा अध्यापन गराउँदै आएको पाइयो र शिक्षक निर्देशिकाको बारेमा केही पनि जानकारी नरहेको पाइयो । दुवै शिक्षकले पढाउँदा लिखित तयारी नगरे पनि मनमनै तयारी गरेर कक्षामा जाने कुरा अन्तर्वार्ताको क्रममा भनेका थिए । तर स्वयम् प्रत्यक्ष कक्षा अवलोकन गर्दा भने सो कुरा पाइएन । यी माथि उल्लेखित कुराहरूबाट यो स्पष्ट हुन सकिन्छ कि कक्षा-५ को गणित शिक्षकहरू कितावभित्रका कुराभन्दा अन्य कुराको सहयोग नलिएको र तयारी नगरीकनै कक्षा शिक्षण गरिरहेको पाइयो ।

४.२ गणित शिक्षकले कक्षामा गरेको क्रियाकलापहरू

निश्चित उद्देश्य प्राप्तिको लागि कक्षाकोठा भित्र वा बाहिर शिक्षक विद्यार्थी बीच हुने विभिन्न कार्यलाई नै क्रियाकलाप भनिन्छ । शिक्षकले क्रियाकलाप गराउनुको मुख्य उद्देश्य भने विद्यार्थीहरूलाई सम्बन्धित विषय वस्तुमा, ज्ञान, सीप र अभिवृत्तिको विकास गराउनु हो । शिक्षकले शिक्षण गर्दा विभिन्न क्रियाकलाप (जुन पाठको आवश्यकता अनुसार) को माध्यमबाट विद्यार्थीहरूको बानी व्यवहारमा परिवर्तन गराउन सक्दछ । त्यस कारण शिक्षकले शिक्षण गर्दा के के क्रियाकलापहरू अपनाउँदा रहेछन् ? शिक्षण गर्दा कुन विधिको प्रयोग गर्दा रहेछन् भन्ने प्रश्नहरूबाट प्राप्त तथ्याङ्क निम्नानुसार विश्लेषण र व्याख्या गरिएको छ :-

४.२.१ कक्षाको व्यवस्थापन

औपचारिक शिक्षण क्रियाकलापको लागि बनाएको बस्ने कोठालाई कक्षाकोठा भनिन्छ । जहाँ विद्यार्थीहरू बस्नको निम्ती डेस्क, बेन्च, शिक्षक बस्नको लागि कुर्सी र लेखनको लागि कालोपाटी, चक, डस्टरसँगै राखिएको हुन्छ । यी माथि उल्लेखित सामग्री सहित कक्षाकोठाको व्यवस्था उपयुक्त किसिमले हुनुपर्दछ । कक्षामा शिक्षण क्रियाकलापको लागि राम्रो वातावरणको अवस्था सिर्जना गर्नु नै कक्षा व्यवस्थापन हो । कक्षा व्यवस्थापन अन्तर्गत कक्षाकोठाको भौतिक अवस्था, विद्यार्थीको बसाइको अवस्था, शैक्षिक सामग्रीको व्यवस्थापन, छात्र छात्राको बसाइको व्यवस्थापन जस्ता आदि कुराहरू पर्दछन् । कुनै कुरा राम्ररी सिकाउन र सिक्नको लागि कक्षा व्यवस्थापन छनौट गरिएका विद्यालयको विषयगत शिक्षकहरूको कक्षा अवलोकनबाट प्राप्त कक्षाकोठा व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित जानकारीहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गरिएको छ :-

कक्षाकोठा व्यवस्थापन सम्बन्धमा अध्ययन क्षेत्रका दुईवटै विद्यालयका शिक्षकहरूलाई कक्षा व्यवस्थापन के कसरी गर्नुहुन्छ ? भन्ने प्रश्नमा दुवै विद्यालयका शिक्षकको उक्त भनाई एउटै रहेको थियो । होचोलाई, पुङ्को र नजान्नेलाई अगाडि राख्ने र अन्य विद्यार्थीलाई पछाडी राख्ने र प्रत्येक दिन ठाउँ परिवर्तन गर्दै जाने । (क) शिक्षकको विद्यालयमा सबै छात्रा मात्रै भएकोले समूह मिलाई राख्नु नपर्ने तर (ख) शिक्षाको विद्यालयमा भने छात्र छात्रा दुवै भएकोले छात्रको समूह एकापटी र छात्राको समूह अर्कोपटी राख्ने गरेका थिए ।

त्यसैगरी विद्यार्थीसँग कक्षा व्यवस्थापनमा केही समस्या छ कि छैन ? भनेर प्रश्न गरिएकोमा दुवै विद्यालयका विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया एउटै रहेका पाइयो, बस्न, पढ्न, लेख्न र सुन्न कुनै समस्या नभएको तर टवाइलेट (चर्पी) को गन्ध भने समय समयमा आइरहने पानीको अभाव भएकोले चर्पी राम्ररी सफा नभएको भन्ने प्रतिक्रिया पाइयो ।

त्यसैगरी कक्षाकोठा व्यवस्थापनको सम्बन्धमा अध्ययनकर्ता स्वयम् उपस्थित भई प्रत्यक्ष अवलोकन गर्ने क्रममा कक्षाकोठामा विद्यार्थीहरूको बसाई सानो अगाडि ठूलो पछाडी वा छेउमा र जान्ने र नजान्ने पनि मिलाएर राखिएको दुवै विद्यालयमा पाइयो । दुवै विद्यालयमा ३/३ जनाका दरले विद्यार्थी राखेको पाइयो । सफाइको हकमा कुरा गर्दा (क) शिक्षकको विद्यालयमा भन्दा (ख) शिक्षकको विद्यालयमा केही मात्रामा सफा पाइयो । शैक्षिक सामग्रीको सन्दर्भमा कुरा गर्दा (क) शिक्षकको विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री प्रशस्त रहेको तर व्यवस्थापन नगरेको पाइयो भने (ख) शिक्षकको विद्यालयमा शैक्षिक सामग्रीको सीमित भए तापनि व्यवस्थापन राम्ररी गरेको पाइयो । दुवै विद्यालयमा कक्षाकोठाको सम्बन्धमा कुरा गर्दा (क) शिक्षकको विद्यालयमा ठूलो कक्षा विद्यार्थी कम र जोडीएको डेस्क, बेन्चको कारण विद्यार्थीलाई बाहिर निस्कन र पस्न अलिक अप्ठ्यारो रहेको पाइयो भने (ख) शिक्षकको विद्यालयमा ठिकै रहेको पाइयो । (क) शिक्षकको विद्यालयका शिक्षक बीचबाट मात्र ओहोर दोहर गर्न मिलने ठाउँ थियो र विद्यालयमा शिक्षक चारैपतीबाट ओहोर दोहर गरी सबै विद्यार्थीहरूलाई उत्तिकै हेरविचार गर्न सक्ने अवस्था पाइयो । (क) शिक्षकले सबै विद्यार्थीहरूको कक्षा कार्य हुने सकेको पाइएन भने (ख) शिक्षकले कालोपाटीमा कम लेख्ने गरेको पाइयो र व्याख्या धेरै पटक गर्ने गरेको पाइयो तर (ख) शिक्षकले बढी कालोपाटी चलाउने र व्याख्या कम गर्ने पाइयो । (क) शिक्षकले कक्षा शिक्षणको समयमा अलि कम ध्यान दिने अलिक अलसी पाराले पढाउने तर (ख) शिक्षकले अलिक बढी मेहेनत गरी धेरै समस्याहरू कालोपाटीमा गर्ने गरेको पाइयो । प्रकाश, हावापानी जस्ता पक्षहरूको अवलोकन गर्दा (क) शिक्षकको विद्यालयमा राम्रो रहेको पाइयो । दुवै तिर, भ्याल ढोका र बालकोनी ढोका नभएको र पानी पर्दा कक्षामा छिर्ने गरेको पाइयो र हल्ला धुवा धुलो भने दुवै विद्यालयमा नभएको पाइयो ।

यसरी समग्र पक्षलाई हेर्दा अध्ययनगर्दा कक्षा व्यवस्थापन दुवै विद्यालयमा केही केही नपुगेको जस्तो निष्कर्ष निकाल्न सकिन्छ ।

४.२.२ गणित शिक्षकको क्रियाकलापहरू

कक्षा-५ को गणित विषय शिक्षकको शिक्षण क्रियाकलाप सम्बन्धी थाहा पाउन सम्बन्धित शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता, विद्यार्थीहरूसँग लिखित अन्तर्वार्ता र कक्षा अवलोकन गरी प्राप्त सूचनालाई निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ :-

तालिका नं. ४.२

गणित विषय शिक्षकको शिक्षण क्रियाकलाप

शिक्षण क्रियाकलाप विवरण	विद्यालय					
	श्री पद्म कन्या विद्याश्रम			होल्ड विद्यालय		
	शिक्षक अन्तर्वार्ता	विद्यार्थी लिखित अन्तर्वार्ता	कक्षा अवलोकन	शिक्षक अन्तर्वार्ता	विद्यार्थी लिखित अन्तर्वार्ता	कक्षा अवलोकन
पाठयोजना निर्माण	मनमनै बताएको	नबनाएको	नबनाएको	बनाएको	नबनाएको	बनाएको
कक्षा शिक्षण सुरुवात	पूर्वपाठको स्मरण गर्ने र कुनै रोचक कुरा भन्ने	कहिले कहिले रोचक कुरा सुनाउने र पूर्व पाठको स्मरण गराउने	पूर्व पाठको स्मरण गराएको	पूर्वपाठको स्मरण जोड्नु	पूर्वपाठको स्मरण गरी अन्य रोचक कुरा पनि भन्ने	पूर्वपाठको सन्दर्भ जोडेको
शिक्षण विधि	प्रयोगात्मक, प्रदर्शन	व्याख्यान र प्रश्न सोध्ने	व्याख्यान, प्रश्नोत्तर	विद्यार्थीलाई सहभागी गराउने	प्रयोगात्मक, प्रश्नोत्तर	व्याख्यान र विद्यार्थी केन्द्रित
शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग	चित्र र चार्ट	कहिले काही प्रयोग गर्न	नगरेको	आवश्यक अनुसार गर्ने	कहिले काही	गरेको
विद्यार्थी मूल्याङ्कन	लिखित प्रयोगात्मक	लिखित	-	मौखिक, लिखित प्रयोगात्मक	लिखित, मौखिक, सहभागिता	लिखित, मौखिक
शैक्षिक भ्रमण	विद्यालयहरूले गरेको गणित Exhibition हरूमा	थाहा छैन	नलगेको	नलगेको	-	-

गणित सम्बन्धी हाजिरी जवाफ	गराएको	छैन	नगराएको	गराएको	गराएको	नगराएको
परीक्षा प्रणाली कितावभन्दा अन्य खुराक	एकाइ, मासिक, त्रैमासिक अर्धवार्षिक, वार्षिक	त्रैमासिक, अर्धवार्षिक, वार्षिक	-	एकाइ, मासिक H/W, त्रैमासिक ३/३ महिनामा ३ पटक गर्ने	एकाइ, मासिक H/W, C/W, त्रैमासिक अर्धवार्षिक	नगराएको
निर्देशिकाको प्रयोग	छैन	-	नगरेको	छैन	नगरेको	नगरेको
किताव भन्दा अन्य खुराक	छैन	नदिउको कितावको मात्र	नदिएको	दिएको छ	केही फाल्टो problem गर्ने गरेको	दिने गरेको
गृहकार्य	दिएको	दिएको	दिएको	दिएको	दिएको	दिएको

स्रोत : स्थलगत सर्वेक्षण, २०६८ ।

माथि प्रस्तुत तालिका ४.२.२ मा उल्लेखित प्रतिक्रिया अनुसार गणित विषयको (क) शिक्षकले पाठयोजना नबनाएको वा मन मनै बनाउने गरेको र (ख) शिक्षकले बनाउने गरेको बताएका थिए र कक्षा अवलोकनमा (क) शिक्षकले नबनाएको र (ख) शिक्षकले केही मात्रामा बनाएको पाइयो । कक्षा सुरुवातको सन्दर्भमा दुवै शिक्षकले पहिलाको पाठको स्मरण गराएको पाइयो प्रत्यक्ष अवलोकन बाट र विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया बाट पनि (क) शिक्षक र (ख) शिक्षक दुवैले बेलाबेलामा रोचक कुरा प्रस्तुत गरेको पाइयो ।

शिक्षण विधितर्फ अवलोकन गर्दा (क) शिक्षकले बढी किताबलाई आधार बनाई व्याख्या गर्ने विद्यार्थीको सहभागिता क मगर्ने प्रयोगात्मक, प्रदर्शन नगराउने देखिए तापनि विद्यार्थीहरूको छलफलबाट कहिलेकाही शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्ने गरेको बताएको छ । (ख) शिक्षकले शिक्षण गर्ने विधि हेर्दा बढी व्याख्यात्मक र धेरै भन्दा धेरै विद्यार्थीहरूलाई लिखित मौखिक प्रश्न गर्ने गरेको पाइयो । शिक्षक अन्तर्वार्तामा भनेका कुरा र विद्यार्थीलाई सोध्दा बताएका कुराहरू अवलोकन गर्दा पाइयो । यसबाहेक दैनिक शैक्षिक सामग्री चक, डसटर, कालोपाट, विद्यार्थीको प्रयोग भने सधै पाइयो । (क) शिक्षकले विद्यार्थीको मूल्याङ्कन लिखित, प्रयोगात्मकद्वारा गरिन्छ भनेर अन्तर्वार्तामा भने पनि विद्यार्थीहरूसँग छलफल गर्दा नगरेको भन्ने प्रतिक्रिया पाइयो । खालि लिखित मात्रै र त्यो पनि त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक मूल्याङ्कन मात्रै हुने गरेको विद्यार्थीहरूको प्रतिक्रिया रहेको थियो । (ख) शिक्षकको मूल्याङ्कन गर्ने विधि (क) शिक्षक भन्दा अलिक फरक पाइयो जुन अन्तर्वार्तामा भनेको कुरा थियो सोही अनुसार पाठ् सक्ने वित्तिकै र कक्षामा शिक्षण गर्दा गर्दै पनि, मौखिक प्रश्न सोधेर अनि कक्षाकार्यबाट तुरुन्त विद्यार्थीले बुझे नबुझेको मूल्याङ्कन गरेको पाइयो । जुन विद्यार्थीहरूले पनि छलफलमा भनेका थिए ।

गणित सम्बन्धी शैक्षिक कार्यक्रमहरूको सम्बन्धमा (क) शिक्षकलाई सोध्दा कहिलेकाही लाने गरेको छ भने तापनि विद्यार्थीसँगको अन्तर्वार्ता र कक्षा अवलोकन गर्दा कुनै बेलामा पनि नल गेको पाइयो । (ख) शिक्षकले यस्ता कुनै पनि कार्यक्रममा नगएको बताए र (ख) शिक्षकको विद्यालयको विद्यार्थीसँग सोध्दा पनि नगएको बताए । गणित विषयसँग सम्बन्धित हाजिरी जवाफहरू पनि नगरेको र अहिलेसम्म नगराएको पाइयो । परीक्षा प्रणाली सम्बन्धी कुरा गर्दा (क) शिक्षकले एकाई, त्रैमासिक, अर्धवार्षिक र वार्षिक भने तापनि विद्यार्थीको भनाइबाट त्रैमासिक, अर्ध वार्षिक र वार्षिक परीक्षा लिने गरेको पाइयो र (ख) शिक्षकले परीक्षा, एकाई कक्षाकार्य, गृहकार्य H/W, C/W, त्रैमासिक अर्धवार्षिक र वार्षिक अन्तर्वार्तामा भनेका थिए सोही अनुरूप विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा पाइयो ।

शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग (क) शिक्षक र (ख) शिक्षक दुवैले प्रयोग नगरेको अन्तर्वार्तामा भने थिए र कक्षा अवलोकनमा पनि नगरेको पाइयो । कितावभन्दा अन्य जुन गणितसँग सम्बन्धित कुराहरू सिकाउनु हुन्छ पनि (क) शिक्षकलाई सोध्दा सिकाएको छैन

भनेका थिए सोही कुरा कक्षा अवलोकनमा पनि देखियो यसै सम्बन्धमा ल्याउने र सिकाउने गरेको गअवलोक गर्दा पाइयो । गणित विषयको गृहकार्य भने सधैँ दिएको पाइयो र सो गृहकार्यको जाँच भने (क) शिक्षकले कालोपाटीमा गरिदिने र (ख) शिक्षकले भने कपिनै जाँच गर्ने र नमिलेको समस्या फेरी कक्षामा छलफल गरी समाधान गर्ने गरेको पाइयो ।

४.३ गणित शिक्षकले शिक्षण गर्दा भोगनुपरेका समस्याहरू

कक्षा-५ को गणित विषयको शिक्षण गर्दा शिक्षकले भोग्नु परेको समस्याहरूको बारेमा शिक्षकसँग अन्तर्वार्ता र विद्यार्थीसँग छलफल गर्दा समस्या पुस्तक उपलब्ध नहुनु, शैक्षिक सामग्री उपलब्ध नहुनु, विद्यार्थी निरन्तर उपस्थित नहुनु, अभिभावकहरूले सहयोग नगर्नु जस्ता विभिन्न २४ वटा प्रतिक्रियाहरू प्राप्त भएको थियो । उक्त प्रतिक्रिया अनुसूची ४ मा हेर्नुहोला ।

प्राप्त प्रतिक्रियाहरूको अध्ययन नगरी शिक्षक विद्यार्थी र प्र.अ.सँग औपचारिक र अनौपचारिक रूपमा छलफल गरी वैद्य तुल्याएको थियो । यसरी छलफल गर्दा समयमा विद्यालयमा पाठ्यपुस्तक उपलब्ध नहुँदा धेरै जना विद्यार्थीले एउटै पुस्तक हुनुपर्ने गृहकार्य र कक्षाकार्य पूरा नहुने शिक्षकले भनेको कुरा राम्ररी बुझ्न नसक्ने, उद्देश्य अनुसार शिक्षक पढाउन नसक्ने, समयमा पाठ्यांश नसकिने, परीक्षा सञ्चालन गर्न अप्ठ्यारो पर्ने, विद्यार्थीलाई बुझाउन समस्या हुने जस्ता समस्याहरू देखियो ।

शैक्षिक सामग्री उपलब्ध नहुनु भन्ने समस्या बारे छलफल र अवलोकन गर्दा शिक्षण गर्नु गाह्रो हुने विद्यार्थीलाई स्पष्ट बुझाउन नसकिने, शिक्षणमा विद्यार्थीलाई सहभागिता गराउन नसकिने, प्रयोगात्मक शिक्षण गर्न नसकिने, विद्यार्थीलाई शिक्षण मात्र प्रभावकारी नहुने उद्देश्य अनुरूपको शिक्षण गर्न नसक्ने मनोरञ्जनात्मक वातावरण तयार नहुने जस्ता समस्याहरू देखियो । अभिभावकले सहयोग नगर्नु भन्ने समस्याबारे छलफल गर्दा शिक्षकले विद्यार्थीको समस्या बुझ्न नसकेको, विद्यार्थीको मनोविज्ञान, बुझ्न नसकेको, मनोवैज्ञानिक तरिकाले शिक्षण गर्न नसकेको, विद्यार्थीहरूलाई सहयोग गर्ने पक्ष थाहा नभएको, विद्यार्थी परीक्षामा फेल हुने, शिक्षण उपलब्धिमूलक नभएको, रुचि चाहना आवश्यकताको आधारमा शिक्षण गर्न, नसकिने जसले विद्यार्थीको परीक्षा नतिजा राम्रो नभएको जस्ता समस्याहरू देखियो ।

विद्यार्थी निरन्तर उपस्थित नहुनु समस्याबारे छलफल गर्दा विद्यार्थीको वार्षिक हाजिरीखाता, अध्ययन गरी प्रत्येक विद्यालयको प्रत्येक विद्यार्थीको वार्षिक उपस्थितिलाई तथ्याङ्कीय औसत निकालिएको थियो । यसरी निकालिएको अनुपस्थित औसतहरू अनुसूची ५ मा उल्लेख गरिएको छ । उक्त अनुसूचीबाट प्राप्त प्रतिक्रिया अनुसार पद्म कम्पा विद्याश्रम उ.मा.वि.का जम्मा पढाई हुने दिन १९७ दिन थियो । जसमध्ये सबैभन्दा थोरै गयल हुने छात्रा रीता चौधरी १८.२% पाइयो र सबै भन्दा धेरै गयल हुने छात्रा यसोदा कार्की ५६.८% पाइयो ।

यसैगरी हेरल्ड मा.वि.का पदाई हुने दिन २२० दिन थियो । जसमध्ये कम गयल हुने छात्रा सुम्निमा शाक्य ०.९% र धेरै गयल हुने छात्र अर्जुन के.सी. र वविता यादव ६.६२% पाइयो । माथि उल्लेखित निष्कर्षबाट कुनै पनि विद्यार्थी गयल नभएको पाइएन र विद्यार्थी गयल भएकोले शिक्षण पूर्ण नहुने, गयल विद्यार्थीलाई शिक्षकले फेरी समय दिनु पर्ने, गयल विद्यार्थीलाई समय दिँदा अन्य विद्यार्थीहरू हल्ला गर्ने, शिक्षणको वातावरण बन्न नसक्ने, उद्देश्यमूलक शिक्षणमा असर पर्ने पाठ्यक्रमले तोके अनुसार समयमा पाठ नसकिने, परीक्षा सञ्चालनमा अवरोध आउने परीक्षामा गयल हुने विद्यार्थीलाई दोस्रो प्रश्नपत्र तयार गर्नुपर्ने, विद्यार्थी बढी फेल हुने जस्ता समस्याहरू पाइयो ।

परिच्छेद पाँच
प्राप्ति, निष्कर्ष तथा सुझावहरू

५.१ प्राप्तिहरू

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र संकाय केन्द्रिय विभागअन्तर्गत पाठ्यक्रम तथा मूल्याङ्कन समूहअन्तर्गत स्नातकोत्तर द्वितीय वर्षको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका लागि काठमाडौं उपत्यका अन्तर्गतका २ वटा विद्यालयका प्राथमिक तहका कक्ष-५ लाई यस अध्ययन समावेश गरिएको छ । “कक्षा -५ को गणित शिक्षकका शिक्षण क्रियाकलापहरू अवस्था” शीर्षक अन्तर्गत गरिएको अध्ययनका क्रममा विभिन्न तथ्याङ्कहरूको व्याख्या तथा विश्लेषणबाट प्राप्त भएका प्राप्तिलाई यहाँ बुदागत रूपमा उल्लेख गरिएको छ :

-) दुइवटै विद्यालयका गणित शिक्षकहरू स्नातक अध्ययन गरेको पाइयो ।
-) दुवै शिक्षकहरू पुरुष मात्र थिए ।
-) पद्मकन्या उच्च मा.वि.को शिक्षक तालिम प्राप्त भएको पाइयो भने हेरल्ड मा.वि.का शिक्षक तालिम अप्राप्त पाइयो ।
-) दुवै शिक्षकले गणित विषयमा विशिष्टीकरण गरेको पाइयो ।
-) छनोटमा परेका २ वटै विद्यालयमा शैक्षिक सामग्री उपलब्ध भए पनि शिक्षकले प्रयोग गरेको पाइएन ।
-) २ वटै विद्यालयका शिक्षकहरूले शिक्षणको निम्ती पाठयोजना नबनाएको पाइयो ।
-) कक्षा अवलोकन गरिएको समयमा शिक्षकले कुनै पनि शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेको पाइएन ।
-) अन्तर्वार्ताका क्रममा शिक्षकहरूले शैक्षिक सामग्री विद्यालयले उपलब्ध नगराएको भने तापनि प्र.अ. सँगको अनौपचारिक र शैक्षिक सामग्री भण्डारमा अवलोकन गर्दा केही शैक्षिक सामग्री रहेको पाइयो तर सामग्री प्रयोग गर्न नसकिने खालको अवस्थामा रहेको पाइयो ।
-) कक्षा अवलोकनको क्रममा शिक्षकले व्याख्यात्मक र प्रश्न उत्तर विधिमात्र प्रयोग गरेको पाइयो ।
-) गणित शिक्षकले शैक्षिक सामग्री बनाउने बारे कुनै पहल गरेको पाइएन ।
-) कक्षा व्यवस्थापनका पुड्का र कमजोर विद्यार्थीलाई अगाडि राख्ने र अरुलाई दिनै पिच्छे, कमैसँग ठाउँ परिवर्तन गर्दै राख्ने गरेको पाइयो ।

-)] शैक्षिक सामग्रीको रूपमा कालोपाटी, चक, डस्टर पुस्तक पात्र पाइयो ।
-)] गणित शिक्षकले मनमनै पाठयोजना बनाउने गरेको, प्रतिक्रिया पाइयो ।
-)] शिक्षकहरू उपत्यकामा अस्थायी बसोवास गरेको पाइयो ।
-)] पद्मकन्या विद्यालयका शिक्षक प्रा.वि. तहमा स्थायी र हेरल्ड मा.वि.का शिक्षक अस्थायी पाइयो ।
-)] पद्म कन्या उ.मा.वि.का विद्यार्थीमध्ये आधा विद्यार्थीले पुस्तक नपाएको र हेरल्ड मा.वि.का विद्यार्थी तीनजनाले मात्र पुस्तक उपलब्ध नगराएको पाइयो ।
-)] संस्थागत विद्यालयमा पुस्तक पब्लिकेशन आफै गएर पुस्तक विक्री गर्ने र विद्यार्थीसँग उपलब्ध नभएको पुस्तकको पनि पैसा लिने र ढिलो गरी बाँकी पुस्तक उपलब्ध गराउने भएकोले विद्यार्थीसँग पुस्तक नभएको प्रतिक्रिया पाइयो लक्षित समूहसँग छलफल गर्दा ।
-)] प्रत्यक्ष अवलोकन गर्दा शिक्षकले मनोवैज्ञानि ढङ्गले शिक्षण गरेको पाइएन ।
-)] गरिवीको कारण पद्मकन्या उ.मा.वि.का विद्यार्थीहरू अधिकांश विद्यालय अनुपस्थित रहेको पाइयो ।
-)] हेरल्ड मा.वि.का विद्यार्थीहरू विरामी र चाडपर्वको कारण विद्यालय नआएको पाइयो ।
-)] शिक्षणको लागि पर्याप्त अध्ययन गरेको पाइएन ।
-)] शिक्षक, निर्देशिकाको प्रयोग नगरेको पाइयो ।
-)] शिक्षणको अवलोकन, अनुगमन कतैबाट पनि नगरेको पाइयो ।

५.२ निष्कर्ष

पाठ्यक्रमले तोकेको विषयवस्तु कक्षामा शिक्षकले विद्यार्थीलाई सिकाउने कार्य नै शिक्षण क्रियाकलाप हो । छलफल प्रश्नउत्तर, अन्तरक्रिया, प्रदर्शन, प्रयोगात्मक अभ्यास शैक्षिक भ्रमणद्वारा शिक्षण क्रियाकलाप गर्न सकिन्छ । विद्यार्थीहरूको रुची, चाहना, आवश्यकता र उमेर अनुसार मनोवैज्ञानिक ढङ्गले शिक्षण क्रियाकलाप गर्न आवश्यक हुन्छ । शिक्षण क्रियाकलापको माध्यमबाट विद्यार्थीको बानी व्यवहारमा अपेक्षित परिवर्तन गर्न सकिन्छ । विषयगत रूपमा परिपक्व र पेशागत शिक्षकले नै विद्यार्थीको सर्वाङ्गिक विकासमा महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्न सक्छ ।

गणित शिक्षणलाई प्रश्नउत्तर, छलफल व्याख्या बाहेक आवश्यक अनुसार शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेर अध्ययन गर्दा रोचक र विद्यार्थीले सजिलोसँग बुझ्न सक्ने हुन्छ । गणित शिक्षण गर्दा सैद्धान्तिक पक्षलाई भन्दा बढी व्यावहारिक पक्षलाई ध्यान दिनु आवश्यक हुन्छ ।

विद्यार्थीहरूको सामर्थ्य तह उमेर अनुसारको वेलावेलामा उदाहरण दिँदै शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गरेर शिक्षण गर्न सकिन्छ । शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्दा स्थानीय स्रोत र कक्षा वरिपरी रहेको सामग्रीहरूलाई प्रयोग गरी शिक्षण गर्दा प्रभावकारी हुन्छ । स्थानीय स्तरमा उपलब्ध सामग्री, खेर गईरहेका विभिन्न सामग्रीहरूबाट विभिन्न खालका शिक्षण सामग्री निर्माण गरी प्रभावकारी रूपमा शिक्षण गर्न सकिन्छ । यस्ता शिक्षण सामग्रीको प्रयोगले कक्षा कोठामा मनोरञ्जनात्मक वातावरण तयार गर्न सकिन्छ ।

विद्यार्थीहरू पढाइप्रति आकर्षित नहुनु, पढाएको कुरा ध्यान दिएर नसुन्नु, नपढ्नु, हल्ला गर्न, सबैले कक्षाकार्यमा सहभागी नहुनु, सबैसँग आवश्यक पुस्तक नहुनु, शिक्षकको बोली स्पष्ट नहुनु, बुझ्ने भाषा प्रयोग नहुनु, समयमा गृहकार्य नबुझाउनु, नियमित विद्यालयमा विद्यार्थी उपस्थिति नहुनु, शिक्षकले पाठयोजना नबनाई अध्यापन गराउनु शिक्षकमा आतमवल कम हुनु, शिक्षण विषयमा गैरो अध्ययन नहुनु, शिक्षकले पुर्नताजकी तालिमहरू नपाउनु, सहयोगी पुस्तिकाको अध्ययन नगर्नु, अनुभवी शिक्षकहरूको राय सल्लाह सुझाव नलिनु, शिक्षण सम्बन्धी विद्यालयमा छलफल बैठक नबस्नु, शिक्षणको अनुगमन नगर्नु जस्ता क्रियाकलापहरूले शिक्षणमा समस्या उत्पन्न हुन्छ ।

५.३ सुझावहरू

प्रस्तुत प्रतिवेदन तयार पार्ने क्रममा विभिन्न पक्षबाट प्राप्त तथ्य एवम् सूचनाहरूको विश्लेषण र व्याख्या पश्चात प्राप्त प्राप्ती र निष्कर्षको आधारमा निम्न अनुसार सुझावहरू दिइएको छ :-

- १) शिक्षण क्रियाकलापलाई व्यवस्थित रोचक र मनोरञ्जनात्मक तरिकाले सञ्चालन गर्न शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था विद्यालयले मिलाइ दिनुपर्दछ ।
- २) शिक्षकले शिक्षण गर्ने क्रममा प्र.अ.ले समय समयमा अनुगमन, अवलोकन गर्ने आवश्यक परे अनुसारको सल्लाह र पूर्णवल शिक्षकलाई प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- ३) सबै विद्यार्थीले पाठ्यक्रमपुस्तक नल्याए पनि शिक्षकले कक्षामा अन्य तरिका प्रयोग गरेर पनि शिक्षण गर्नुपर्नेछ ।
- ४) शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग पाठको आवश्यकता अनुसार प्रयोग गर्नुपर्दछ ।
- ५) शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग गर्नु आवश्यक छ ।
- ६) शैक्षिक सामग्री नभए तापनि शिक्षक आफैले स्थानीय सामग्रीबाट निर्माण गर्न आवश्यक हुन्छ ।
- ७) शिक्षण क्रियाकलापमा शिक्षकले विद्यार्थीहरूलाई पनि सहभागी गराउनु आवश्यक छ ।

- ॥ शिक्षकले विद्यार्थीलाई रोचक र मनोरञ्जन तरिकाबाट शिक्षण गर्नु आवश्यक छ ।
- ॥ प्रशासन र शिक्षकले विद्यार्थी गयल बस्न नदिने प्रयास गर्नु पर्दछ ।
- ॥ समय समयमा विद्यार्थीहरूलाई पूनर्वल शिक्षकले प्रदान गर्नुपर्दछ ।
- ॥ विद्यार्थीका अभिभावकहरूलाई विद्यालय र शिक्षकले बोलाई समय समयमा छलफल गर्ने र विद्यार्थीले पढाईप्रति घरमा देखाउने इच्छा, अनिच्छको बारेमा धेरै सूचना शिक्षक र प्र.अ. ले लिनुपर्छ ।
- ॥ शिक्षण गर्दा आइपरेका समस्याहरू समाधान गर्न प्र.अ. र अन्य विषयगत शिक्षकहरू समय समयमा बैठक बस्नुपर्दछ ।
- ॥ आफूभन्दा अनुभवि शिक्षकसँग बेला बेलामा सुभाब लिनु गर्नु आवश्यक हुन्छ ।
- ॥ शिक्षकले विद्यार्थीलाई शिक्षण क्रियाकलापमा सहभागी गराउनु आवश्यक हुन्छ ।
- ॥ शिक्षकले स्थानीयस्तरमा उपलब्ध स्रोतसाधनको उपयोग गर शैक्षिक सामग्री निर्माण गर्ने र उक्त सामग्री विद्यार्थीहरूलाई पनि निर्माण गर्न प्रेरित गर्नु पर्दछ ।
- ॥ विद्यार्थीले बनाएर ल्याएको शैक्षिक सामग्रीहरू कक्षाकोठाको भित्तामा राख्ने व्यवस्था शिक्षकले मिलाउनु पर्छ ।
- ॥ पाठको प्रकृति हेरी शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग गर्नु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले आफ्नो कमिकमजोरी तुरुन्त सुधार गर्नु प्रयास गर्नु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले विद्यार्थीको मनोविज्ञान बुझेर शिक्षण गर्नु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले कक्षामा जानुभन्दा पहिलो आफू तयार हुनुपर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले पाठयोजना कार्य बनाउनु आवश्य हुन्छ ।
- ॥ शिक्षकले योजना बनाएको बनाएको अनुगमन प्रधानाध्यापकले गर्नु पर्दछ ।
- ॥ पाठयोजना बनाउने सामग्री विद्यालयले शिक्षकलाई उपलब्ध गथराउनु पर्दछ ।
- ॥ विद्यालयले हरेक विद्यार्थीको व्यक्तिगत अभिलेख राख्नु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले पर्याप्त समय अध्यापन गर्नमा दिनुपर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले अध्ययन गर्ने विषयबारे अध्ययन गर्नु आवश्यक छ ।
- ॥ शिक्षक, प्रधानाध्यापक र विद्यार्थी बीच समन्वय हुनुपर्दछ ।
- ॥ गयल विद्यार्थीलाई शिक्षकले मिल्दो समयमा छुटेको पाठ सिकाउने पर्दछ ।

- ॥ परीक्षामा गयल हुने विद्यार्थीको लागि अर्को प्रश्नपत्र तयार गरी परीक्षा लिने वातावरण विद्यालयले व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।
- ॥ शिक्षक र विद्यालय प्रशासनले विद्यार्थीलाई पढाई प्रति उत्प्रेरित गर्ने नयाँ नयाँ विधि, प्रविधिबारे छलफल गर्नुपर्दछ र त्यसको कार्यन्वयन गर्नु पर्दछ ।
- ॥ अल्छी गर्ने शिक्षकलाई सजायको व्यावस्था हुनु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकको शिक्षण कौशलको बारेमा पुरस्कार दिने व्यवस्था गर्नु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकलाई आवश्यक अनुसार तालिम पुनःताजगी तालिम, कार्यशाला, गोष्ठी, सेमिनार विद्यालयले सञ्चालन गर्नुपर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले सिकेको तालिम, ज्ञान, सीप, अनुसार पाठयोजना निर्माण गन्थोकी गरेन उपयुक्त किसिमले शिक्षण क्रियाकलाप गन्थोकी गरेन सम्बन्धित पक्षबाट निरन्तर अनुगमन गर्नुपर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले कक्षामा प्रवेश गरे पछि विद्यार्थीहरूको ध्यान आर्कषण गराउन पूर्वपाठको स्मरण गराउदै केही नयाँ कुराहरू (पाठसम्बन्धि सम्बन्धी कुरा) प्रस्तुत गर्नुपर्दछ ।
- ॥ शिक्षकले शिक्षण गर्दा व्याख्या छलफल, प्रश्नोत्तर विधि मात्र आधारित नभएर विद्यार्थीहरूलाई बढीभन्दा बढी क्रियाकलापमा सहभागि गराउने प्रयास गर्नु पर्दछ ।
- ॥ शिक्षकलाई आफ्नो पेशाप्रति मर्यादित बनाउन पुरस्कार दण्ड पृष्ठपोयण, तलब वृद्धि ग्रेड, बढुवाको व्यावस्था हुनुपर्दछ ।
- ॥ विद्यार्थीलाई क्रियाशील राख्न एकाइ परीक्षा मासिक परीक्षा, त्रैमासिक परीक्षा, अवैज्ञानिक, वैज्ञानिक परीक्षाका साथै आन्तरिक र बाह्य क्रियाकलापहरूमा पनि सहभागि गराउनु पर्दछ र अन्य विद्यालयका विद्यार्थीहरूसँग प्रतिस्पर्धा गर्ने क्षामताको विकास गराउनु पर्दछ ।
- ॥ नपढने विद्यार्थीले भोगनुपरेका समस्याहरू शिक्षक, अविभावकले भने कुरा नमान्ने कुलतमा लाग्ने जस्ता बालबालिकाले पछि गएर भोग्नुपरेको समस्याबारे बनेका चलचित्र, कार्टूनहरू पनि बेला बेलामा विद्यार्थीलाई देखाउनु पर्दछ ।
- ॥ विद्यार्थीलाई असल नागरिक बनाउने पक्ष शिक्षक, प्र.अ अभिभावकले ध्यान दिनुपर्दछ ।

अनुसूची १

शिक्षक अन्तरवार्ता प्रश्नावली

विषय शिक्षकको नाम:

विद्यालयको नाम:

१. तपाईंले अध्ययन गर्नु भएको मूल/विशिष्टीकरण विषय के हो ? योग्यता के हो ?
२. अध्यापनमा प्रवेश गरेको कहिले देखि हो ?
३. तपाईंले तालिम लिनु भएको छ ? कति अवधिको हो ? के नाम को हो ?
४. तपाईंले अरु विद्यालयमा पनि अध्यापन गर्नु भएको थियो ? थियो भने अहिले सम्म कतिवटा विद्यालयमा अध्यापन गर्नु भयो ?
५. ती विद्यालयहरूमा के के विषयहरूमा अध्यापन गर्नु भएको थियो ?
६. यो विद्यालयमा कहिलेदेखि अध्यापन गर्न थाल्नु भयो ?
७. यो विद्यालयमा कुन कुन विषयहरू अध्यापन गर्दै आउनु भएको छ ?
८. गणित शिक्षणका लागि के कस्तो तयारी गर्ने गर्नु भएको छ ?
९. कक्षा सुरुवात कसरी गर्नु हुन्छ ?
१०. गणित शिक्षणको लागि सामाग्री उपलब्ध छ कि छैन ? छ भने कुन रूपमा छन् कुन विधि प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
११. सामाग्री शिक्षणको क्रममा कुन वेला प्रयोग गर्नुहुन्छ ?
१२. गणित शिक्षण गर्दा कुन कुन विधिहरू प्रयोग गर्नु हुन्छ ?
१३. गणित शिक्षण गर्दा विद्यार्थीहरूलाई के कसरी प्रश्न गर्नु हुन्छ ?
१४. विद्यार्थीहरूलाई के कसरी पृष्ठ पोषण दिनुहुन्छ ?
१५. पाठलाई कसरी सारांस गर्नु हुन्छ ?
१६. समयमै कोष सक्नु भएको छ की छैन ?
१७. गृहकार्य के कसरी दिनु हुन्छ ? कसरी चेक गर्नु हुन्छ ?
१८. कसरी प्रश्न पत्र निर्माण गर्नु हुन्छ ?
१९. परिक्षा सञ्चालन कसरी गर्नु हुन्छ ?
२०. परिक्षा कतिवटा लिनुहुन्छ ?
२१. उत्तर पुस्तिका कसरी चेक गर्नु हुन्छ ?
२२. उत्तर पुस्तिका कसरी चेक गर्नु हुन्छ ?
२३. गणित शिक्षण गर्दा भोग्नु परेका समस्याहरू के के छन् ?

२४. यस्ता समस्याहरूलाई कसरी समाधान गर्नु भएको छ ?
२५. गणित शिक्षण क्रियाकलापमा शिक्षक निर्देशिकाको प्रयोग के कति गर्नु भएको छ ?
२६. गणित शिक्षण क्रियाकलापहरू र गर्नु हुन्छ की गर्नु हुन्छ ?
२७. कमजोर विद्यार्थीलाको लागि कुन तारका अपनाउनु भएको छ ?
२८. विद्यार्थीले कक्षा शिक्षणको समस्या हल्ला गयो भने के गर्नु हुन्छ ?
२९. पाठ योजना बनाउनु हुन्छ की हुन्छ ?
३०. गणित शिक्षण गर्दा कुनै गणित सम्बन्धि खेल खेलाउनु भएको छ ?
३१. गणित सम्बन्धी एक्जामिसन गर्नु भएको छ ?
३२. पाठ्य पुस्तकमा भएको बाहेक अन्य खुराक विद्यार्थीहरूलाई गणित सम्बन्धि दिनु भएको छ ? छ भने किन कसरी ? र छैन भने किन ?

अनुसूची २
कक्षा शिक्षण अवलोकन फाराम

विद्यालयको नाम :

कक्षा शिक्षकको नाम :

पाठ शीर्षक:

क्र.सं.	शिक्षकको व्यक्तित्व	अत्युत्तम	उत्तम	मध्यम	निम्न	न्यूनत	कैफियत
१							
(क)	सफा सुगंधरपन						
(ख)	अन्य विश्वास						
(ग)	मिलनसारिता						
(घ)	बेलिको स्पष्टता						
२	कक्षाको प्रारम्भ						
(क)	पाठ योजना						
(ख)	एकाई योजना						
(ग)	वर्षिक योजना						
(घ)	पूर्वपाठमा आधारित						
३	पठको प्रस्तुतीकरण						
(क)	पठको क्रमबद्धता						
(ख)	विषयवस्तुको पर्याप्तता						
(ग)	विषयवस्तुको ज्ञान						
(घ)	उपयुक्तता						
(ङ)	उदाहरणको उपयुक्तता						
४.	कक्षा क्रियाकलाप						
(क)	विद्यार्थी संख्या						
(ख)	कक्षा अनुशासन						
(ग)	प्रश्नोत्तर उपयुक्तता						
५.	श्यामपटक तथा अरु शैक्षिक सामग्रीको प्रयोग						
(क)	उद्देश्य प्राप्तिमा सहायक						

(ख)	स्तरयुक्त						
(ग)	स्पष्ट देखिने						
(घ)	आफैले सामग्री प्रयोग गर्न कि विद्यार्थीलाई प्रयोग गर्न लगाउने ।						
६.	संचार साधन						
(क)	व्याख्या						
(ख)	छलफल						
(ग)	प्रदर्शन						
(घ)	अन्य						
७	मूल्याङ्कन						
(क)	पाठको उद्देश्य प्राप्त						
(ख)	मूल्याङ्कनद्वारा शिक्षण विधिको प्रयोग						
(ग)	मूल्याङ्कनद्वारा उद्देश्य प्राप्तमा विद्यार्थीलाई सहयोग						
८	गृहकार्य						
९.	पाठसम्बन्धमा सामान्य टिप्पणी						

अनुसूची ३
विद्यार्थीको लागि प्रश्नावली

विषय शिक्षकको नाम:

विद्यालयको नाम:

१. तपाईंहरूलाई शिक्षण गर्ने गणित शिक्षकको नाम के हो ?
२. गणित विषयको पढाई कुन घण्टीमा हुन्छ ?
३. गणित शिक्षक सधै समयमै कक्षाकोठामा आउने गर्नु भएको छ ?
४. गणित, शिक्षकले शैक्षिक सामग्री प्रयाग गर्ने गर्नुहुन्छ ?
५. गणित शिक्षकले तपाईंलाई पनि क्रियाकलापमा सहभागी गराउने गर्नुहुन्थ्यो ?
६. गणित शिक्षकले पढाउनु भएको कुरा बुझिन्छ ?
७. गणित शिक्षक समयमै पाठ सिध्याउनु हुन्थ्यो ?
८. गणित शिक्षकले परीक्षा लिएपछि उत्तरपुस्तिका फिर्ता गर्नु हुन्थ्यो की हुँदैनथ्यो ?
९. गृहकार्य कतिको दिन थियो ?
१०. गृहकार्य चेक हुन्थ्यो की हुँदैन थियो ?

अनुसूची ४

छनोटमा परेका विद्यालयका विद्यार्थीहरूको अनुपस्थिति अभिलेख

श्री हेरल्ड माध्यामिक विद्यालयका :

क्र.सं.	विद्यार्थीको नाम	विद्यार्थी उपस्थित दिन	विद्यार्थी अनुपस्थित दिन	जम्मा विद्यालय सञ्चालन दिन	औसत अनुपस्थित दिन
१.	अर्जुन के.सी	२०३	१७	२२०	७.७२ %
२.	बबिता कुमारी यादव	२०३	१७	२२०	७.७२ %
३.	बसन्त मगर	२०८	१२	२२०	५.४५ %
४.	दिनश लामा	२०४	१६	२२०	७.२६ %
५.	निसा योन्जन	२०३	१७	२२०	७.७२ %
६.	सविना चौधरी	२१०	१०	२२०	४.५ %
७.	सुमनिमा शाक्य	२१८	२	२२०	०.९ %
८.	सुशिला तामाङ	२१५	५	२२०	२.२७ %

श्री पद्मकन्या उ.मा.वि.

क्र.स	विद्यार्थीको नाम	विद्यार्थी उपस्थित दिन	विद्यार्थी अनुपस्थित दिन	विद्यालय सञ्चालन दिन	औसत अनुपस्थित प्रतिशत
१.	सानु रानामगर	१३२	६५	१९७	३३ %
२.	रचना बुदाथोकी	१५९	३८	१९७	१९.२ %
३.	तीता चौचरी	१६१	३६	१९७	१८.२ %

४.	निशामगर	१३७	६०	१९७	३०.४५ %
५.	मन्जु गिरी	१५२	४५	१९७	२२.८ %
६.	शर्मिला आचार्य	१५२	४५	१९७	२२.८ %
७.	यशोदा कार्की	८५	११२	१९७	५६.८ %
८.	मीना कार्की	१५४	४३	१९७	२१.८ %
९.	स्वस्तिका कार्की	१४७	५१	१९७	२५.८ %
१०.	सपना माझी	१३८	५९	१९७	२९.९ %
११.	सीता श्रेष्ठ	१५४	४३	१९७	२१.८ %
१२.	पूजा मल्ल	१२५	७२	१९७	२६.५ %
१३.	सिर्जना भुयाँल	१४९	४८	१९७	२४.३६ %
१४.	मनिका देउला	१४०	५७	१९७	२८.९ %
१५.	शुशीला धामी		५७	१९७	२८.९ %
१६.	सम्भना महर्जन		४८	१९७	२४.३६ %
१७.	ममता मण्डल		९५	१९७	४८.२ %

छनोटमा परेका विद्यालय ।शिक्षक र विद्यालयको नाम

क्र.सं.	विद्यालयको नाम	विषय शिक्षकको नाम	विद्यार्थीको नाम
१	पद्मकन्या उच्च माध्यमिक विद्यालय	केदार ढकाल	जेपी खडका कविता भण्डारी प्रिती गुप्ता मन्जु थामी
२	हेरल्ड माध्यमिक विद्यालय	सुदिप गुरुड	सुशिला तामाङ सुस्मिता थापा वविता कुमारी यादव देवेन्द्र लामा

अनुसूची-६

कक्षा अवलोकनका क्रममा कक्षा शिक्षण गरेका पाठहरू

अवलोकन गर्न गएको दिन	अवलोकन गरेका पाठहरू	पढ्मकन्या उ.मा.वि.	सोधिएको प्रश्नहरू
पहिलो दिन	एकाई-२	संख्याको ज्ञान	तलका प्रत्येक संख्यामा २ को स्थानमान कति छ लेख (क) १३५२४ (ख) १२३५४९७ (ग) २३०५३४३ (घ) ४२६३५७८
दोस्रो दिन	एकाई-२	संख्याको ज्ञान	तलका प्रत्येक सङ्ख्यामा कति ओटा लाखहरू छन् ? (क) १२३४३०७ (ख) ५००३१२४७ (ग) ६७८५३४७९
तेस्रो दिन	एकाई-२	संख्याको ज्ञान	तलका प्रत्येक संख्यामा अल्प विराम (,) राख (क) १३५०७३९ (ख) २४७६८९३ (ग) २७४०३०६ (घ) ७५००३०५२